

MEKTEPSKA POUKA I RAZVOJ KRITIČKOG MIŠLJENJA KOD POLAZNIKA I MLADIH

Sumedin KOBILICA

Medžlis IZ Zenica

sumedin.kobilica@gmail.com

SAŽETAK: U prvom dijelu rada pojašnjena je sama sintagma *kritičko mišljenje*. Drugi dio govori o *filozofiji za djecu* (P4C), metodologiji Matthewa Lipmana, koja ima za cilj poticanje i razvijanje kritičkog, kreativnog, brižnog/empatičnog i kolaborativnog mišljenja kod učenika s naznakama implementacije navedene metodologije unutar obrazovnog procesa u svijetu i kod nas. U trećem dijelu poseban akcenat stavljen je i na *Hikmah pedagogiju* (HP), koja je prilagođeni program P4C- s djelimično drugačijim pristupom, jer HP naglašava islamske perspektive metafizike, epistemologije i etike. Četvrti dio rada obuhvata sami predmet istraživanja koji se odnosi na aktivnosti Mreže mladih u razvijanju kritičkog mišljenja, te da li se i uolikoj mjeri kultiviraju obrasci kritičkog mišljenja unutar mekatepske pouke.

Ključne riječi: *kritičko mišljenje, mekatepska pouka, filozofija za djecu, hikmah pedagogija, Mreža mladih*

Uvod

Odgojno-obrazovni proces mekatepske pouke zasigurno predstavlja jedan od najvažnijih segmenata odgoja djece unutar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Dodamo li tome činjenicu da je mekatepska pouka fakultativna a da je, uprkos toj činjenici, veliki broj djece pohađa, to dodatno svjedoči ozbiljnosti i kontinuiranosti ovog odgojno-obrazovnog procesa. Informatičko doba i elektronska revolucija dodatno su usložnili savremene procese obrazovanja, kretanja, pa i življenja te su navedeni izazovi paralelno postavljeni s tradicionalnim učenjima i podučavanjima u mekatepskim učionicama.

Savremene generacije mekatepskih polaznika idu u korak s vremenom i sve su češća potraživanja učenika da se mekatepska pouka uskladi s modernizacijom, a frontalni oblik podučavanja u halkama zamijeni određenim interaktivnim sadržajima. Svakako, globalizacija zahtijeva velik napor kod samih mualima, ali i unutar mekatepskog nastavnog plana i programa.

Tema ovog istraživanja ima za cilj predstaviti određene modele savremenog pristupa mekatepskoj pouci kroz osnaživanje učenika i mladih da kritički razmišljaju. U radu ćemo se baviti savremenim pristupima obrazovanju u svijetu i kod nas kroz predstavljanje

metodologije *filozofije za djecu*, kao i *hikmah pedagogije*, posebno koncipiranog programa za obrazovne institucije s dominantno muslimanskom populacijom.

Nastojat ćemo pružiti određene analize i sadržaje implementacije prilagođene metodologije *filozofije za djecu* na području Malezije, u kojoj je osmišljen program rada kroz kur'anske i hadiske sadržaje sličan onome koji je predviđen kurikulumom mekatepske pouke.

Kritičko mišljenje definicija

Sintagma *kritičko mišljenje*, iako se često vezuje za potrebe savremenog svijeta i koncepte savremenog

odgoja i obrazovanja, svoje utemeljenje nalazi još u počecima izučavanja razvoja društva. Sokrat je prije blizu 2400 godina razvio metodu podučavanja koja uključuje elemente kritičkog mišljenja. Prvi stepen Sokratove metode – *ironija* uključuje dijalog putem kojeg učenik biva suočen s vlastitim neznanjem na način da se pokaže kako je njegovo postojeće znanje nerijetko utemeljeno na predrasudama i neprovjerenim tvrdnjama. Drugi stepen – *majeutika* uključuje dijalog u kojem učenik pomoću učiteljevih pitanja sam dolazi do spoznaje (Buchberger, 2011:11). Sokratova metoda koristi pedagogiju propitivanja koja je, za razliku od klasičnih predavanja, predstavljala metodu istraživanja učenika putem postavljenih pitanja facilitatora. Ova metoda ima za cilj razvijanje mišljenja kod učenika na osnovu čega učenici donose zaključke (Dallim i dr., 2022). Tokom historije ideje *kritičkog mišljenja* slijedili su: Platon, Aristotel, Toma Akvinski, Francis Bacon, Decartes, Thomas More, Machiavelli, Hobbes, Robert Boyle, Isak Newton, Diderot, Adam Smith, Kant, John Dewy itd. (Torbica, 2020).

Sintagma *kritičko mišljenje* upućuje na barem dvoje. Prvo, na činjenicu da čovjekovo mišljenje može biti nekritičko ili pogrešno. Drugo, da je nužno biti kritičan u pravom smislu te riječi. Naime, čovjek današnjice sklon je kritiku razumjeti i kao kritiziranje, pa čak i moraliziranje, ali sâm pojam dolazi od grčke riječi *krino*, što znači lučiti, birati, očitovati, ocijeniti, analizirati, prosuđivati neki predmet, postupak, djelo itd. (Klaić, 1990). Riječ je, dakle, o činu mišljenja za koji je kao racionalno biće, obdareno razumom, sposoban samo čovjek (Novina, 2023). Kako je predmet istraživanja ovog rada vezan za obrazovanje, odnosno mekatepsku pouku i mlade, primarno ćemo se zanimati *kritičkim mišljenjem* unutar obrazovnog sistema u svijetu i kod nas.

Filozofija za djecu (P4C)

Filozofija za djecu je metoda nastala kasnih šezdesetih godina 20. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama kao obrazovni program, koji je pokrenuo Metju Lipman (Matthew Lipman 1922–2010), jedan od najpoznatijih savremenih teoretičara kritičkog mišljenja kao odgojno-obrazovnog koncepta, a koji je bio posvećen istraživanju odnosa između pojmova *filozofija* i *djetinjstvo*, s praktičnim ciljem uspostavljanja filozofije kao paradigme razumijevanja sebe i svijeta oko sebe u američkim javnim školama (Vansielegheem i Kennedy, 2011).

Cilj ovog programa u prvom redu je poticanje i razvijanje kritičkog, kreativnog, brižnog/empatičnog i kolaborativnog mišljenja kod učenika, a to se, kako je to ustanovio sam Lipman, najbolje postiže ako s njihovom realizacijom krenemo već u najranijem uzrastu, dozvoljavajući djeci da izraze i zadovolje svoju urođenu znatiželju i potičući njihovu kreativnost. Osnovne odrednice ovog programa su filozofski ili sokratovski dijalog, te primat postavljanja smislenih pitanja u procesu učenja i podučavanja u odnosu na davanje odgovora (Cerić, 2023).

Filozofija za djecu ima najmanje četiri pravca: romane (čitanke) za učenike, priručnike za učitelje, teorijske tekstove o filozofiji za djecu i stvarnu praksu u razredu u svoj njevoj raznolikosti. Dodajmo da postoje i zbornici teorijskih tekstova koji pojašnjavaju filozofijsku pozadinu romana (Šimenc, 2012).

Metodologija cijelog programa, kako ističe Lipman, prihvatljiva je za svu djecu, bez obzira na naciju i kulturu, s naglaskom da facilitatori moraju proći posebne seminare obuke za primjenu metodologije i imati osnovno znanje iz engleskog jezika i filozofije. Kako je filozofija za djecu najviše vezana za školski predmet koji podrazumijeva maternji jezik, nužno je materijale i priče prilagoditi jeziku i kulturi govornog područja gdje će se metodologija primjenjivati (Lipman, 2017).

Filozofija za djecu u svijetu

Ovaj način podučavanja se primjenjuje u više od 60 zemalja širom svijeta i smatra se posve uspješnom metodom. U Danskoj, naprimjer, filozofija za djecu se primjenjuje u gotovo svim školama, jer je danski obrazovni sistem fleksibilan, odnosno dozvoljava nastavnicima da imaju slobodu u metodologiji podučavanja nezavisno od kurikulumu Ministarstva obrazovanja (Jaspersen, 2017). Norveška za razliku od Danske zbog svoje tradicionalne kulture i dominacije protestantizma kao religije koristi dvojaku implementaciju filozofije za djecu. Tu je "anglo-američki" pristup s jedne i "evropsko-kontinentalni" s druge strane, tako što je prvi pristup usredotočen na jezik i logiku, a drugi na metafiziku i svjetonazor (Olsholt, 2017). Obrazovanje u Australiji se služi filozofijom za djecu još od 1983. godine. U početku je to bila potpuna asimilacija metodologije Lipmana u australski obrazovni sistem, dok su vremenom izvršene određene reforme. Poslije su pisane posebne kratke priče kao materijal za kritičke rasprave, a sami obrazovni sistem nastoji podučiti nastavno osoblje da za svaki predmet u sklopu nastavnog plana i programa koriste filozofiju kao alat za razvijanje kritičkog mišljenja bez dodatnih priručnika i materijala (Burgh, 2017).

Japan još uvijek nije u potpunosti prihvatio filozofiju za djecu kao metodologiju obrazovnog sistema, ali srednjoškolci na časovima etike koriste debate kao rasprave i razvijanje kritičkog mišljenja (Kono, 2017).

U Iranu se program filozofije za djecu sprovodi u određenim školama koje dozvoljavaju ovakvu metodologiju, ali postoji i posebna organizacija koja se bavi izradom plana i programa i obukom nastavnika u implementaciji P4C u iranskim školama. Problemi koji se javljaju su kvantitet djece u školskim klupama, nedovoljna educiranost nastavnika iz oblasti filozofije i nedovoljna saradnja roditelja i nastavnika (Khadivi, 2022).

Ministarstvo obrazovanja u Saudijskoj Arabiji uvelo je novu politiku podučavanja kritičkog mišljenja i filozofije u svojim javnim školama 2017. godine. Pet godina nakon implementacije metodologije izvršena je analiza metodologije podučavanja i razvijanja kritičkog mišljenja. Eksperimentalna grupa učenika bili su učenici šestog razreda koji su bili učesnici na sesijama filozofije za djecu (P4C) tri mjeseca, dok druga grupa učenika šestog razreda nije prošla nikakvu obuku o filozofiji. Na osnovu prikupljenih podataka istraživači su koristili anketu dizajniranu za nekognitivne ishode. Rezultati pokazuju da je P4C grupa bolje rangirana u mjerilima komunikacije, društvenosti, samopouzdanja, odlučnosti, spremnosti da isprobaju nove stvari i rješavanja problema. S druge strane, rezultati pokazuju i da je P4C grupa zaostajala u pogledu empatije, demokratije i različitosti u odnosu na drugu grupu. Međutim, razlike su male, a i uzorak je bio mali. Bez obzira na mali uzorak, rezultati su bili obećavajući jer ukazuju na to da P4C može poboljšati nekognitivne vještine učenika (Alzahrani i Almutairi, 2023).

Filozofija za djecu u Bosni i Hercegovini i regiji

U Bosni i Hercegovini je bilo nekih pokušaja da se obrazovnim institucijama i nastavnom kadru ukaže na značaj razvoja kritičkog mišljenja, od kojih izdvajamo projekt izrade priručnika "Filozofija za djecu" – metode učenja i podučavanja za unapređenje kritičkog mišljenja koji su uradile Ehlimana Cerić, Melika Šahinović i Sead S. Fetahagić, uz podršku Društva za unapređenje filozofskog propitivanja i refleksije u obrazovanju iz Londona. Ovaj pokušaj nije ostvario naročit uspjeh i nije izazvao zanimanje šire pedagoške zajednice. Vanredan trud u popularizaciji ovog pristupa uložio je profesor dr. Nevad Kahteran s Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, koji je ujedno i nosilac kolegija *Filozofija za djecu* (Čamdžić, 2023).

Na implementaciji P4C metodologije posebnu pažnju je usmjerila i Transkulturalna psihosocijalna obrazovna (TPO) fondacija sa sjedištem u Sarajevu. Plan ove fondacije je da kroz P4C obuku educira grupu nastavnika, koji će podučavati ostale edukatore u Bosni i Hercegovini te uvesti ideje spomenute filozofije u nastavne planove i programe različitih kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine. Prvi petodnevni seminar za trenere P4C metodologije održan je u augustu 2018. godine u Sarajevu. Trener je bila dr. Patricia Hannam, koja radi kao savjetnica za obrazovanje u Velikoj Britaniji. Učesnici su bili nastavnici iz nekih škola Sarajevskog i Zeničko-dobojskog kantona. Poslije su održana još tri četverodnevna seminara s istom grupom nastavnog osoblja koji su certificirani za primjenu P4C metodologije (Hurić-Bećirović i Muftić, 2021).

Po svemu sudeći, proći će još vremena dok naš obrazovni sistem ne prepozna značaj ovog obrazovnog pristupa koji, prije svega, može pomoći našoj multikulturalnoj i multikonfesionalnoj sredini da kroz razvoj koncepta kritičkog mišljenja odbacimo neosnovana predubjeđenja i predrasude, da prestanemo s donošenjem sudova na temelju emocija i pukog ličnog interesa, da se što bolje upoznamo, međusobno sarađujemo i jedni druge potičemo na činjenje dobročinstva (Čamdžić, 2023).

Filozofija za djecu je u Srbiju najprije ušla na mala vrata: kroz različite projekte i radionice nevladinih organizacija, te je bilo određenih pomaka u izdavačkoj i akademskoj zajednici. Tako, Kreativni centar 2007. objavljuje priručnik *Filozofija s decom* za nastavnike koji žele primijeniti metode filozofskog istraživanja u sopstvenoj nastavi. Potom Miloš Jeremić objavljuje članak koji se bavi motivacijom djece na učenje u kontekstu *Filozofije s decom*, te na kraju imamo članak Jelen Pešić u kojem se analiziraju veze između Lipmanovog programa i razvojne teorije Lava Vigotskog. Končno, uvođenje filozofije za djecu u

obrazovni sistem Republike Srbije desilo se školske 2022/2023. godine, kada su učenici sedmog i osmog razreda prvi put dobili mogućnost da biraju i pohađaju slobodnu nastavnu aktivnost "Filozofija sa decom". Treba napomenuti da je to u Srbiji još uvijek izborni predmet, te da ga mogu predavati nastavnici koji ispunjavaju uvjete za izvođenje nastave predmeta Srpski jezik i književnost u osnovnoj školi, predmeta Istorija, također, u osnovnoj školi i predmeta Filozofija u gimnazijama i stručnim školama (Stojanović, 2023).

Hikmah pedagogija (HP)

Hikmah pedagogija (HP) prilagođeni je program *Filozofije za djecu* (P4C), metode koja se koristi u podučavanju kritičkog, kreativnog i mudrog mišljenja temeljenog na filozofskom istraživanju. Malo drugačiji od originalnog P4C koji je izumio Lipman, HP naglašava islamske perspektive metafizike, epistemologije i etike (Hashim, 2020a).

Interesiranje za navedenu metodologiju pokazala je Rosnani Hashim, profesorica s Međunarodnog islamskog univerziteta u Maleziji, koja je završila formalnu obuku P4C od osnivača IAPC-a Matthewa Lipmana. Nakon završetka obuke 2001. godine, eksperimentirala je s P4C u školi, a rezultati su je natjerali da nastavi provoditi P4C kao program školskog kurikuluma. Kasnije je preoblikovala program filozofije za djecu i prilagodila filozofska istraživanja muslimanskoj djeci na temelju islamskih etičkih vrijednosti i pogleda na svijet. Profesorica Rosnani navodi: "Značajno zapažanje jeste da, kada sam istraživala razumijevanje svoje vjere, mnogi muslimani ovisе o drugim ljudima, 'upućenim' u hermeneutiku, iako je Sveta knjiga svim muslimanima dostupna. Štaviše, mnogi nauče ajete napamet, ali s malo ili nimalo razumijevanja njihovog značaja ili značenja. To posebno vrijedi za one kojima arapski nije maternji jezik" (Hashim, i sar., 2020b:3495).

Rosnani je provela niz eksperimentalnih studija o HP-u, počevši od odabranih osnovnih škola kroz početnu nastavu jezika, malajskog i engleskog, a kasnije se usredotočila na islamske nauke. Budući da je Malezija zemlja u kojoj većinu stanovništva čine muslimani, proučavanje islamskih nauka postavila je kao bazu u svojoj metodologiji. Za lekcije i obuku HP-a napisala je romane prilagođene djeci, *Mira* za osnovne i *Sarah* za srednje škole. Priče su uključivale ajete iz Kur'ana i bile su osmišljene da potaknu učenike na razmišljanje o važnim konceptima kao što su: znanje, sloboda, prava, molitve, postojanje Boga, Božija veličina, pravda, vrijeme i smrt te o vrijednostima kao što su: poštenje, pomaganje drugima, poštovanje i domoljublje (Hashim, 2020b).

Kritičko mišljenje i rad s polaznicima mekteba i mladim

Primarni cilj ovog rada jeste status mektepske pouke u odnosu na razvoj i poticanje kritičkog mišljenja kod polaznika mektepske pouke i mladih. U okviru Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini uspostavljen je poseban odjel koji vrši organizaciju mektepske pouke i "Mreže mladih". U ovom radu prezentirat ćemo rad "Mreže mladih" u aktivnostima na razvijanju kritičkog mišljenja i da li se i u kojoj mjeri kultiviraju obrasci kritičkog mišljenja unutar mektepske pouke.

Razvoj kritičkog mišljenja unutar "Mreže mladih"

Uprava za vanjske poslove Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je u saradnji s *International Organizations for Migrations* (IOM) u mjesecu novembru 2018. godine organizirala seminar za imame i mualime pod nazivom *MoviEQ*, a koji se odnosi na kritičko mišljenje. Navedeni seminar bio je organiziran u tri faze: prva faza je iskusni dio, odnosno učešće imama i mualima na radionicama sa stručnim

facilitatorima ispred IOM-a. Druga faza je bila praktična, kada je grupa imama i mualima imala zadatak da u prisustvu facilitatora sa svojom grupom kolega praktično pokažu svoje vještine facilitacije. U trećoj fazi su mentori IOM-a na terenu prisustvovali vođenju radionica od strane imama i mualima s učesnicima "Mreže mladih". Poslije treće faze certificirano je 25 facilitatora imama i mualima koji su na terenu vodili radionice o kritičkom mišljenju. Navedeni program implementirao se na terenu putem Uprave za vjerske poslove Rijaset IZ u BiH kroz aktivnosti "Mreže mladih" i certificirane su još tri grupe facilitatora *MoviEQ* radionica iz reda imama i mualima te dva trenera/mentora koji su posebnim certifikatom od IOM-a dobili licencu za vođenje radionica i obuku novih facilitatora.

MoviEQ ima za cilj obučiti učesnike odgovarajućim životnim vještinama, znanjem, razumijevanjem i spoznajom o sebi i drugima. *MoviEQ* ima u fokusu životne vještine, alate i tehnike da bi se poboljšala lična rezilijencija i teži tome da ima realnu i dugoročnu korist, kao što je da omogući mladim ljudima da se bolje suočavaju s pritiskom i izazovima. Pored toga, fokus je dat na učenje primjene vještine kritičkog mišljenja da bi mogli prepoznati i prihvatiti različite perspektive, od kojih će jedna biti njihova, ali isto tako i prihvaćena od drugih (Torbica, 2020b).

Ova radionica koristi jednostavne teorijske okvire i koncepte, a kroz interaktivne tehnike i igranje uloga pomaže da se prepoznaju kompleksne ideje o tome kako kontrolirati svoje emocije, ponašanje i interakciju s drugima, čime se grade kapaciteti koji mogu utjecati na promjenu u njihovom životu. Svaka sesija ima elemente realnog života i svakodnevnice, što pomaže mladima da razmisle o sebi i svojim postignućima. Na taj način daje se podrška učesnicima da razvijaju samopouzdanje, osjećaj vlastite vrijednosti i razmišljaju o svojoj

budućnosti dok se potiču da izađu iz svoje zone komfora (Torbica, 2020b).

Nakon što su imami i mualime prošli trening za facilitaciju *MoviEQ* radionica te nakon što su implementirali mentorske radionice u sklopu svojih radnih mjesta, izvršena je evaluacija s njima o njihovom radu s mladima, njihovom pogledu na ovaj proces, kao i samu upotrebu radionica u njihovom radu. Svoje opservacije su bazirali na iskustvu koje su stjecali kroz širok spektar uloga, između ostalog i kroz uloge imama u džematima, uključujući mektebe, ulogu prosvjetnih radnika te kroz ulogu koordinatora "Mreže mladih", formirane u međžblisima širom Bosne i Hercegovine. Sve ove uloge ih čine vrsnim poznavaočima života mladih ljudi, njihovih problema i izazova (IOM, 2021).

Prepoznali su i niz poteškoća i izazova s kojima se mladi susreću: pomiješani osjećaji društva u kojem mladi odrastaju i globalnih tokova koji su ih zaokupirali, izazovi koje je donijela moderna tehnologija, odsustvo osjećaja i saosjećanja, odavanje porocima, ekonomska nesigurnost, nisko samopouzdanje, nedostatak ubjeđenja da se stanje može popraviti, razni oblici nasilja kojima su mladi izloženi, kako pronaći sebe i svoje mjesto u ovom turbulentnom društvu, nedostatak motivacije, nedostatak podrške, slabo razvijene životne vještine itd. Spomenuti problemi nalažu da se svi aspekti društva osnaže kako bi mogli adekvatno odgovoriti na ove izazove i zaštititi mlade od istih (IOM, 2021).

Metodologija i koncept radionica facilitatori i sami učesnici su ocijenili kao jednu od najboljih aktivnosti "Mreže mladih". Na praktičnom planu primjetne su promjene u samom mišljenju, razmišljanju i zaključivanju kod mladih i ostvarena je interakcija sa svim učesnicima radionica.

Razvoj kritičkog mišljenja kod polaznika mektepske pouke

Odgovorno-obrazovni proces mektepske pouke predstavlja vrlo važan

segment djelovanja i rada Islamske zajednice i sveukupnog doprinosa razvoju ličnosti djeteta. Organiziranje mektepske pouke Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je po mnogo čemu jedinstven model vjerskog podučavanja u svijetu, kao što je i koncept i model organizacije same Islamske zajednice jedinstven. Osnovni dokument prema kojem se realizira mektepska pouka je *Nastavni plan i program mektepske pouke* donesen 2017. godine, te *Ilmihal 1, 2 i 3* za prvi, drugi i treći nivo (Svraka, 2023). U ovome dijelu rada naglasit ćemo koji su to obrasci kritičkog mišljenja unutar *Plana i programa* i novih ilmihala te predstaviti ideje za unapređenje razvoja kritičkog mišljenja u mektepskoj pouci.

Poticanje kritičkog mišljenja u nastavnom planu i programu i udžbenicima

U zimskom broju *Novog Muallima* iz 2023. godine objavljen je rad *Poticanje učenika na kritičko, kreativno i mudro mišljenje u mektepskoj nastavi* autorice Amine Smajlović, čiji je cilj istraživanja bio propitati da li se u mektepskoj nastavi kultiviraju obrasci kritičkog, kreativnog i mudrog mišljenja kroz uvid u nastavni plan i program i udžbenike za mektepsku pouku. Istraživački korpus sačinjavao je *Nastavni plan i program mektepske pouke* Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Korpus istraživanja sačinjavali su i udžbenici za mekteb – ilmihali, za sve tri nivoa mektepske pouke, a u izdanju El-Kalema. Kao jedinice analize nastavnog plana i programa određeni su: cilj pohađanja mektepske pouke, uloga i značaj, zadaci i očekivani opći odgojno-obrazovni ishodi/postignuća mektepske pouke. Kao jedinice analize udžbenika određena su pitanja i zadaci kojima se (ne) potiče razvoj kritičkog, kreativnog i mudrog mišljenja. Analitička matrica koja je korištena za potrebe ovog istraživanja sačinjena je od znanstvenih saznanja; najpriznatijih

modela i teorija o kritičkom, kreativnom i mudrom mišljenju, a čije osnove su ponuđene u teorijskom dijelu rada (Smajlović, 2023).

Tragom navedenog istraživanja moguće je zaključiti da se razvijanje kritičkog, kreativnog i mudrog mišljenja kod djece i mladih u mektebima kurikularno ohrabruju, dok je u ilmihalima za sve tri nivoa mektepske pouke pronađeno 469 pitanja i zadataka koji omogućavaju razvoj kritičkog, kreativnog i mudrog mišljenja. Od tog broja, 201 pitanje (42,8%) pruža priliku da djeca i mladi razviju kritičko mišljenje, 156 kreativno mišljenje (33,3%), a 112 mudro mišljenje (23,9%). U *Ilmihalu 1* kritičko i kreativno mišljenje se, kroz pitanja, podjednako promiču, a mudro mišljenje u nešto manjoj mjeri. U *Ilmihalu 2* situacija je slična; najveći broj pitanja orijentiran je na kultiviranje kreativnog i kritičkog mišljenja, dok u *Ilmihalu 3* dominiraju pitanja kojima se osnažuje kritičko mišljenje, a potom i mudro mišljenje u nešto manjoj mjeri (Smajlović, 2023).

Kroz praksu primjene novih ilmihala za prvi, drugi i treći nivo posebno se pokazalo korisnim voditi računa o principima učenja zastupljenim u udžbenicima. Njihova primjena uvjetuje stepen i nivo savladanosti gradiva i do mualimove je kreativnosti i zainteresiranosti koliko će ih implementirati u nastavi. Salkica i Bilčević (2022) navode šest principa učenja zastupljenih u udžbenicima mektepske pouke: 1. postupnost u napredovanju, 2. sheme znanja, 3. istraživački proces, 4. motivacioni poticaj, 5. Bloomova taksonomija i 6. stilovi učenja.

Svaki od navedenih principa dostupan u udžbenicima pruža mogućnost učenicima da jednostavnije i zanimljivije savladaju mektepsko gradivo s određenom dozom poticanja kritičkog mišljenja i promišljanja.

Kritika kritičkog mišljenja

U ovom dijelu rada osvrnut ćemo se na kritiku kritičkog mišljenja, odnosno koji su to eventualni problemi

koji se mogu javiti uspostavljanjem mektepske pouke po šablonu kritičkog mišljenja:

1. Nedovoljna educiranost mualima. Ukoliko želimo primijeniti mehanizme kritičkog mišljenja, jedan od osnovnih problema s kojima se možemo suočiti jeste implementacija nastavnih sadržaja potaknutih kritičkim mišljenjem unutar same nastave zbog nedostatka adekvatno educiranog kadra o navedenoj tematici. Ovaj problem bi se mogao riješiti izradom priručnika i uspostavljanjem seminara za mualime o navedenoj tematici.
2. Drugi problem je složeniji i strateški. Postavlja pitanje šta nakon uspostavljanja kritičkog mišljenja u mektepsku pouku i promoviranja generacije "kritičkih mislilaca"? Jedan od ciljeva, kako se navodi, filozofije za djecu jeste da se program želi oduprijeti dehumaniziranju obrazovanja, ne namećući učenicima bilo kakva učenja, vrijednosti i uvjerenja kao neupitna, nego im nastoji pomoći da ih kroz filozofski dijalog s drugima, učenici sami otkrivaju, propituju i vrednuju (Cerić, 10). Hoće li to u konačnici proizvesti generacije koje će propitivati i dogamtske principe islamskog učenja, pa će se javiti još veći broj propitivača i kritičkih analitičara osnovnih i temeljnih postulata islama (Kur'ana i sunneta)?! Drugo važno pitanje, budući da čitav koncept navedenog sadržaja dolazi sa Zapada, gdje se njeguju demokratski postulati, da li će se tolerancija i jednakost spolova koju škola filozofije za djecu zagovara odraziti na moguće svršbenike mekteba na način da propituju ispravnost homoseksualizma, mijenjanja spola, miješanja u safovima muškaraca i žena itd. Ovo su pitanja koja se ne smiju

zanemariti prilikom bilo kakve implementacije metodologije kritičkog mišljenja unutar kurikuluma mektonske pouke.

Zaključak

Mektonska nastava unutar svog kurikuluma i nastavnih sadržaja već ima uspostavljen poticaj učenika na

kritičko, kreativno i mudro mišljenje. Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini još ne poznaje uspostavu nastave po metodi filozofije za djecu, pa bi uvođenje spomenute metodologije u nastavni proces mektonske pouke bio i eksperimentalni pokušaj u obrazovanju uopće na našim prostorima. "Mreža mladih" je uspjela razviti kvalitetan koncept kritičkog

mišljenja kroz šest sesija radioničkog tipa, a koje su imale za cilj razvijanje integrativne kompleksnosti, pa to može biti koristan urnek za izradu priručnika radionica iz *Nastavnog plana mektonske pouke*, posebno uzevši u obzir da Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini u okviru svog osoblja ima dva mentora i desetina facilitatora.

Literatura

- (1416.h.g). *Kur'an Časni*, prijevod Besima Korkuta, Medina Munevvera.
- Alzahrani, E.A. i Almutairi, A. (2023). "Philosophy for children in Saudi Arabia and its impact on non-cognitive skills", *Childhood and Philosophy*, 19, 01–24.
- Buchberger, I. (2012). *Kritičko mišljenje: priručnik kritičkog mišljenja, slušanja, čitanja i pisanja*. Rijeka: Udruga za razvoj visokoga školstva Universitas.
- Burgh, G. (2017). "Philosophy in schools An Australian perspective". U: S. Naji and R. Hashim, ur. *History, Theory and Practice of Philosophy for Children: International Perspectives*, New York: Routledge, 159.
- Cerić, E. (2023). *P4C – filozofija za djecu: Priručnik za implementaciju filozofije za djecu (P4C metode) kroz program odjeljske zajednice u razrednoj nastavi*. Sarajevo: TPO Fondacija.
- Čamdžić, N. (2023). "Odgoj djece i razvoj kritičkog mišljenja kroz priče iz Mesnevi". *Zbornik radova*, IX, 13, 180.
- Hashim, R. i Alias, H. (2020a). "Developing High-Order Thinking in Primary School Students through Qur'anic Stories and the Hikmah Pedagogy of Philosophical Inquiry", *IJUM Journal of Educational Studies (IJES)*, 8, 1, 89.
- Hashim, R. i sar. (2020b). "Hikmah (Wisdom) Pedagogy Of Philosophical Inquiry: A Review", *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29, 7, 3495.
- Hurić-Bećirović, Remzija i Muftić, Mubina (2021). "Initial P4C Implementation in the Bosnian and Herzegovinian educational Context", *Map Education and Humanities*, 1, 1, 10.
- IOM (2021). "MovieEQ i religijska zajednica: osvrt na treninge facilitacije i primjenu metodologije". Pristupljeno: 05.07.2021. Dostupno na: <https://bih.iom.int/news/movieq-i-religijska-zajednica-osvrt-na-treninge-facilitacije-i-primjenu-metodologije>.
- Jaspersen, P. (2017). "P4C in Denmark". U: S. Naji and R. Hashim, ur. *History, Theory and Practice of Philosophy for Children: International Perspectives*. New York: Routledge.
- Khadiji, A. (2023). "Phenomenography of Philosophy for Children (P4C) Program in Primary Education of Iran (Policy, Strategies and Action)", *The Quarterly Journal of Philosophical Investigations University of Tabriz*, 16, 38, 30.
- Klaić, B. (1990). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH
- Kono, T. (2017). "Teaching philosophy and ethics in Japan". U: S. Naji and R. Hashim, ur. *History, Theory and Practice of Philosophy for Children: International Perspectives*, New York: Routledge.
- Lipman, M. (2017). "The Institute for the Advancement of Philosophy for Children (IAPC) program". U: S. Naji and R. Hashim, ur. *History, Theory and Practice of Philosophy for Children: International Perspectives*, New York: Routledge.
- Novina, M. (2023). "Kritičko mišljenje, znanje i mentalno zdravlje", *Filozofska istraživanja*, 43, 2, 268.
- Olsholt, Ø. (2017). "The cultural elements in the Norwegian approach to philosophy for children". U: S. Naji and R. Hashim, ur. *History, Theory and Practice of Philosophy for Children: International Perspectives*, New York: Routledge.
- Salkica, J. i Bilčević, M. (2022). "Iskustvo primjene i korištenja ilmiha za prvi, drugi i treći nivo mektonske pouke", *Novi Muallim*, XXIII, 89, 38–39.
- Salkica, J. i sar. (2020). *Ilmihal 3 za treći nivo mektonske pouke*. Sarajevo: El-Kalem.
- Siti F.D., Aina S.O. & Lina M.H. (2022). "Promoting Students' Critical Thinking through Socratic Method: Views and Challenges", *Asian Journal of University Education*, 18, 4, 1036.
- Smajlović, A. (2023). "Poticanje učenika na kritičko, kreativno i mudro mišljenje u mektonskoj nastavi", *Novi Muallim*, XXIV, 96, 42–43.
- Stojanović, Đ G. (2023). "Razvoj i uloga filozofije sa decom u Srbiji", *Kritika*, IV, 2, 488.
- Svraka, E. (2023). "Mektonska pouka u 2023/2024. godini – analiza, izazovi i smjernice", *Novi Muallim*, XXIV, 96, 23.
- Šimenc, M. (2012). "Dijalog u filozofiji s djecom i razvoj filozofije za djecu", *Metodički ogledi*, 19, 2, 21–22.
- Torbica, D. (2020a). *Priručnik za izvedbu radionica razvoja aktivnog i kritičkog mišljenja*. Sarajevo: Međunarodna organizacija za Migracije.
- Torbica, D. (2020b). *MovieEQ: interaktivna radionica razvoja aktivnog i kritičkog mišljenja – priručnik za facilitatore*. Sarajevo, Međunarodna organizacija za Migracije.
- Vansieleghem, N. & Kennedy, D. (2011). "What is Philosophy for Children, What is Philosophy with Children – After Matthew Lipman?", *Department of Educational Foundations Scholarship and Creative Works*, 114, 171.

الموجز

دروس الكتاتيب وتنمية التفكير الناقد عند التلاميذ والشباب

سوميدن كوبيليتسا

يبين الجزء الأول من البحث مصطلح "التفكير الناقد"، ويتحدث الجزء الثاني عن "الفلسفة للأطفال - نموذج منهجية ماثيو ليبمان"، التي تهدف إلى تشجيع وتنمية التفكير الناقد والإبداعي والتعاطفي والتعاوني عند التلاميذ، مع مؤشرات تطبيق هذا النموذج في العملية التعليمية في العالم وعندنا. أما الجزء الثالث، فيركز بشكل خاص على "التربية الحكيمة"، وهي برنامج مُعدّل من "الفلسفة للأطفال" بنهج مختلف قليلاً، حيث تركز "الفلسفة للأطفال" على وجهات النظر الإسلامية في الميتافيزيقيا ونظرية المعرفة والأخلاق. ويتناول الجزء الرابع من البحث موضوع البحث نفسه، المتعلق بأنشطة شبكة الشباب في تنمية التفكير الناقد، وما إذا كانت دروس الكتاتيب تعني بأنماط التفكير الناقد، وإلى أي مدى، وما هي مقترحات التحسين.

الكلمات المفتاحية: التفكير الناقد، دروس الكتاتيب، الفلسفة للأطفال، التربية الحكيمة، شبكة الشباب.

Summary

MAKTAB CLASS AND DEVELOPING THE SKILL OF CRITICAL THINKING IN STUDENTS AND YOUTH

Sumedin Kobilica

The first part of this article elaborates on the term critical thinking itself. The second part discusses aspects of philosophy for children (P4C), the methodology of Matthew Lipman, which aims at encouraging and developing a critical, creative, caring/empathising, and collaborative thought in students, with some guidelines for implementing relevant methods in the education process in the world and in our country. The third part of this article focuses on Hikmah pedagogy (HP), which represents an adopted P4C program with a partially different approach which emphasises the Islamic perspective of metaphysics, epistemology and ethics. The fourth part of the article elaborates on the main theme of this research work pertaining to the activities of Mreža mladih (Youth net) in developing critical thinking, and evaluates to what extent critical thinking is encouraged and developed in the Maktab class. Finally, it also offers some suggestions for improvements in this regard.

Keywords: critical thinking, maktab class, philosophy for children, hikmah pedagogy, Mreža mladih